

XIX. YÜZYILDA KOZMOPOLİT BİR TİCARET KENTİ: İZMİR

Şerife YORULMAZ

İzmir, antik çağlardan beri Akdeniz'le Anadolu'yu birleştiren ker-
van yolunun başlangıç noktasıydı. Verimli toprakların geniş bir alan
oluşturduğu Batı Anadolu, diğer kentler ve dış dünya ile olan ilişki-
lerini, fırtınalara kapalı bir limanı olan İzmir aracılığıyla yürütüyordu.

Büyük İstender'den beri Doğu'da, Avrupalılar'ın en kalabalık ol-
dukları şehirlerden biri İzmir'dir. Henri Pirenne'nin deyişiyle, insan
doğasında varolan kazanma hırsı ve macera arayışına yanıt verdiği
için ticaret, esasen bulaşıcıdır. Üstelik doğası gereği öylesine her yana
yıyıcıdır ki, sömürdüğü insanlara bile kendisini kabul ettirir.

Özellikle Avrupalılar'ın, Doğu Akdeniz liman ve şehirlerine, kolo-
niler oluşturarak yerleşmelerine ortam hazırlayan bazı gelişmeler
vardır. Bunların başında da Avrupalılar'ın Doğu'yu büyük ölçüde
tanıma olanağı buldukları Haçlı Seferleri gelir.

Haçlı Seferleri döneminde, 1204 yılında İstanbul'un Haçlılar eline
geçmesi Ege kıyılarında bir anarşi devri açmıştı. Bir çok maceracı in-
san bu sahillere yayıldı; Venedikliler ve Cenevizliler İzmir ve çevresinde
istedikleri gibi hareket etmeye başladılar. Mihail Paleologos 1261'de
İstanbul'u geri aldığı zaman, bunlara karşı harekete geçemedi. Bu ne-
denle Venedikliler'e ve Cenevizliler'e geniş imtiyazlar verdi. 1261'de
Cenevizlilere İzmir'de fiilen şehre tam bir hakimiyet anlamına gelen im-
tiyazlar verilmiş bulunmaktaydı ki; bu imtiyazları içeren belge, İzmir'in
zenginliğini ve limanın mükemmelliğini de dile getirmektedir. Daha
sonhra Andronikos tarafından 1304'de başka imtiyazlar da verilmişti;
Cenevizliler'in İzmir'de kilise, fırın ve hamamları ile ayrı bir mahalleleri
olacaktı, fakat onlar bu imtiyazlardan uzun süre yararlanamadılar.
Çünkü Anadolu'da Türk egemenliği hızla genişlemekteydi¹.

¹ Besim Darkot, "İzmir", *İslam Ansiklopedisi*, V/2, İstanbul 1950, s.1244.

Anadolu'nun Tark egemenliğine girmesinden sonra kıyı şeridi, başta Ortodoks Rumlar olmak üzere gayrimüslim azınlıklar ve Avrupalı işadamlarının çokca bulunduğu bir bölge olagelmıştır. Büyüt ticaretle uğraşanlar korsanlar yüzünden güvenli ve düzenli bir yer arıyordu. İzmir, düzenli bir ticaret için elverişliydi. Rodos, Sakız, Midilli gibi adalar bile buraya bağlıydı; buralarda ancak bir kaç tüccar vardı.

Ticari durum diğer Anadolu kıyılarında da aynıydı. Foça, Kuşadası, Ayvalık, Bodrum eski Yunan limanlarının varisiydi. Bunların faaliyetleri azalmıştı ve buralarda tüccar ve konsolosluk temsilcileri yoktu. Ancak bir ara Kuşadası'nda bir Fransız konsolosluk temsilcisi bulunmuştu.

İzmir, 17. yüzyıldan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun en canlı limanıdır. Seyyahlar burayı 17. ve 18. yüzyıllarda ziyaret etmişler ve izlenimlerini aktarmışlardır².

Uzunçarşılı'nın mühimme defterlerindeki kayıtlardan aktardığına göre 15. ve 16. yüzyıllarda, sahil ticaret iskelelerinden en önemlileri yani Frenkler'in çok buldukları yerler İstanbul, İzmir, Kahire, İskenderiye, Halep, Şam, Trablus-Şam ve Selanık'tı³.

İzmir'den ipek, tiftik, yapağı, afyon, kitre zamkı, balmumu, mazi, halı, zeytinyağı, sünger, pamuk, kuru üzüm, incir, şarap, kökboya, deri vs. ihraç edilmekte, frenk gemileriyle buraya yünlü kumaşlar, ipekliler, çivit, kahve, baharat, şeker, kağıt, cam ve çeşitli madenler getirilmekteydi.

Anadolu'nun Akdeniz ve özellikle Ege kıyı kentlerinde, adalarda, çeşitli ülkelerin tüccarları tarafından oluşturulan kolonileri yaşatan en önemli şey, kendilerine tanınan ayrıcalıklardır.

Tarihsel süreçte İzmir ile ticaret yapan ülkelerin payları değişikliğe uğramıştır. Başta İtalyan cumhuriyetleri İzmir'de imtiyazlıydılar. Fakat zamanla İzmir ticaretindeki rolleri azaldı. 17. Yüzyılın başından itibaren Hollandalılar'ın Doğu ve dolayısıyla İzmir limanı ile ticaretlerinde büyük bir artış gözlenmiştir. Daha sonra İngilizler'in devreye girdiğini ve kurmuş oldukları Levant Company'nin İzmir ticaretinde 17. yüzyıl sonuna doğru önemli bir yer edindiği bilinmektedir.

² Gaston Rambert, *Histoire du Commerce de Marseille, tome V (1660-1789)*, Paris 1957, s.438-440

³ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2. cilt, Ankara 1988, s.686

Karayolları ve 1866'dan itibaren demiryollarının devreye girişi⁴, İzmir'in ihracat faaliyetini beslerken şehrin dış dünya ile bağlantıları daha çok deniz yoluyla sağlanmıştı. İzmir'in liman faaliyeti 19. yüzyılın ortalarından itibaren sürekli bir artış göstermiştir.

19. Yüzyılın sonlarında İzmir limanına uğrayan gemiler arasında birinciliği İngiliz bayrağı taşıyanlar alır; bunları Fransa, Türkiye, Avusturya, Rusya ve Mısır vapurları izlerdi⁵.

İzmir zaman zaman uğradığı doğal afetler, örneğin depremler, yangınlardan sonra tekrar tekrar imar edilmiştir. Her defasında yeniden eski canlılığını kazanan İzmir'in imarı konusunda bu bölgede yaşayan yabancı tüccarların yakın ilgileri bu şehrin onlar için ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur.

Aydın Vilayeti'nin merkezi olarak İzmir'de en canlı ekonomik faaliyet alanı ticaret ve hizmet koludur.

İzmir'i ziyaret eden seyyahlardan Tournefort, İzmir'in Frenk mahallesi'nde Türkler'in nadir gördüklerini, burada İtalyanca, Fransızca, İngilizce ve Felemenkçe konuşulduğunu kaydeder. Choiseul-Goffier ise, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı için, İzmir ticaretinde Fransızlar, İngilizler ve Hollandalılar'ın başta geldiğini İtalyan şehirlerinin hissesinin çok sınırlı olduğunu anlatır.

İzmir'de 1680'de Fransızlar en kalabalık Avrupalı topluluğunu oluşturuyordu. Bruyn, Fransızlar'ın İngiliz ve Hollandalılardan daha kalabalık olduğunu ve bunlar arasında her çeşit sanatkar bulunduğunu yazıyordu. Bu insanların sayısı sürekli bir artış göstermiştir. Limanın güvenliği, bir çok evli kimsenin aileleriyle buraya yerleşmelerine yardım ediyordu. Dini toleranstan dolayı rahipler de buraya yerleşiyordu.

1702'de 30 Fransız tüccar İzmir'e iyice yerleşmişti. İngilizler daha azdı. Hollandalılar 18-20 tüccardan oluşuyordu. Eski rejimin sonuna kadar Fransızlar çoğunluğu korudu⁶.

⁴ Türkiye'nin ilk demiryolu olan İzmir-Aydın hattının imtiyazı 1856'da bir İngiliz şirketine verilmiş ve hat 1866'da Dinar'a ve 1912'de Eğirdir'e uzatılmıştır. Başka bir şirket (önce İngiliz, daha sonra Fransız), İzmir-Manisa-Kasaba demiryolu hattını 1863'de aldığı imtiyazla inşa etmiştir. Bu hat daha sonraları, bir yandan Uşak üzerinden Afyon-Karahisar'a diğer yandan Soma üzerinden Bandırma'ya uzatılmıştır.

⁵ Besim Darkot, *a.g.y.*, s.1241

⁶ Gaston Dambert, *a.g.e.*, s.443

19. Yüzyıl başlarında Hollandalılar'ın durumu gerilemiş, buna karşılık Rumlar'ın nüfuzu artmaya başlamıştı. Bu gelişmelere paralel olarak İzmir ticaret hayatında konuşulan dil de zamanla değişmiştir⁷.

19. Yüzyıl başından itibaren artık Batı ve Orta Avrupa ticareti Osmanlı ülkesinde yoğunlaşmıştı.

16 Ağustos 1833'de imzalanan Türk-İngiliz Ticaret Anlaşması ile, Osmanlı dış ticaret ilişkileri yeni bir sisteme bağlanmıştır. 19. Yüzyıl ticaret sözleşmeleri sistemi adı verilen bu yeni düzenleme ile Osmanlı Devleti, içerikleri ve hükümleri aynı olan ticaret sözleşmelerini, Avrupa haritasında yeralan her devletle ayrı ayrı imzalamıştır⁸.

1838 Anlaşması, Kapitülasyonların yabancılara tanıdığı olduğu ayrıcalıkları genişleterek onları yerli tüccarla eşit duruma getirmiş; ülke içinde de ticaret yapma olanağı vermiştir.

İlber Ortaylı'ya göre, 17. yüzyıl sonundan beri Osmanlı-Avrupa ticaretini hukuki belgeler, anlaşmalar değil kaçakçılık düzenliyordu. 1838 Anlaşması kaçak yapılan ticaretin belgelenmesinden başka bir şey değildir⁹.

1850 yıllarında İzmir'de yirmi değişik ülkenin tüccarları büyük ticarethaneler kurmuşlardı ve bu ülkelerin 17'si şehirde konsolosluk açmıştı. Rus, Avusturyalı ve Fransız tüccarlar kendi gemicilik şirketlerinin uyguladığı düşük taşıma ücretleri dolayısıyla diğer tüccarlardan daha avantajlı durumdaydılar. Bir İngiliz şirketi (Bibby Line), Liverpool ile İzmir arasında düzenli bir servis işletiyor fakat İngiliz tüccarlarına indirimli tarifeler uygulanmıyordu. Bunlara rağmen İzmir'deki İngiliz tüccarların sayısında sürekli bir artış görülmesi İzmir'in İngilizler için giderek önemli bir ticaret merkezi haline geldiğini kanıtlamaktaydı. 1849'da 202 olan İngiliz tüccar sayısı 1855'de 919'a ve 1856'da 1061'e yükselmiştir¹⁰.

⁷ Besim Darkot, *a.g.y.*, s.1246

⁸ Gündüz Ökçün, "1885 Öncesi Osmanlı Ekonomisine Genel Bir Bakış", *1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, İzmir 1985, s.14

⁹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1983, s.75.

¹⁰ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara 1982, s.37

İzmir'e yerleşen İtalyanlar'a gelince onların ataları, 500 yıl önce Venedik, Ceneviz ve diğer İtalyan şehir devletlerinin Akdeniz ticaretine ağırlıklarını koydukları dönemlerde, önce Ege denizinde Sakız ve diğer adalara yerleşmişlerdi. Willy Sperco'ya göre Türkiye'deki İtalyan ailelerinin kökenini saptayabilmek için Sakız'a gitmek gerekir. Önce Sakız'a yerleşen bu aileler sonra İzmir'e gelmişlerdir¹¹.

Avrupa orijinli kişilerin oluşturduğu grup başta olmak üzere Rumlar, Ermeniler ve Museviler'in, Avrupa ülkelerinin buradaki ticari, dini ve kültürel faaliyetlerinde zaman zaman önemli birer amaç ve araç olarak kullanıldığı, bunların bir kısmının bu ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki politik baskılarını yürütmede gerekçe oluşturdukları bilinmektedir¹².

Yüzyıllar boyu bu grupların ve onları destekleyen yabancıların İzmir üzerindeki çıkar mücadeleleri, doğal olarak şehrin sosyal ve fiziki durumunu etkilemiştir. Rum, Ermeni, Yahudi toplulukları ve Avrupa uluslarının temsilcileri tarafından oluşturulan ticaret kolonileri ile İzmir, Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'dan sonra en kozmopolit şehriydi. Her topluluğun oturduğu mahalle birbirinden ayrıydı. Rumlar şehrin kuzeyinde, Yahudiler Frenk mahallesinde güneyi ile Ermeni mahallesi arasına yerleşmişlerdi. Türkler ise, şehrin en güneyinde yaşıyorlardı. Kapitülasyonların himaye ettiği Fransız, İngiliz, İtalyan, Felemenk vs. tüccar ailelerinin oluşturduğu levanten topluluk yerleşmek amacıyla genellikle şehrin en gözde yeri olan ve Frenk mahallesi olarak isim yapan Alsancak ve çevresini ayrıca Buca, Bornova, Seydiköy ve Karşıyaka'yı tercih etmişlerdir.

Frenk mahalleleri sanki bir çok küçük devletin oluşturduğu federatif bir bütün gibiydi. Her azınlık direkt olarak kendi konsolosuna bağlıydı. Konsolosun durumu ise valinin otoritesini dengelemekteydi. İzmir'de sanki ikili bir yönetim sözkonusuydu. Vali ve konsoloslar bütünü. Daha sonraları İzmir'e azınlıkları korumak amacıyla gelen savaş gemileri konsolosların işlerini bir ölçüde hafifletmiştir¹³.

¹¹ Willy Sperco, *Les Anciennes Familles Italiennes de Turquie*, İstanbul, 1959, s.6

¹² Rauf Beyru, *18. ve 19. Yüzyıllarda İzmir*, İzmir 1975, s.15.

¹³ Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir*, İzmir 1978, s.27

Sokaktaki tüccarların ve dükkanların hemen tümünün Fransız olması neyle "Frenk Sokağı" adı verilen sokak çekici vitrinleriyle tanınıyordu. Hıristiyan mahallelerinin merkezî durumundaki sokağın gelişmesi İzmir'e bir Fransız Gümrüğü'nün yapılmasından sonra olmuştur. Böylece Osmanlı gümrüğünden geçmesi zor olan bir çok mal İzmir'e gelmiştir. Sultan sokağı adı da verilen Frenk Sokağı'nda Paris ölçüsünde pek çok konfeksiyon mağazası açılmıştı ve bütün Avrupa bu sokağı besliyordu. Fransız ve İtalyan mağazalarının kapladığı diğer bir sokak Madamachan Sokağı'dır. Ayrıca Saint George, Ermeni Mahallesi'ndeki Elmas ve Saint Demeter sokaklarında da değişik tabiyetteki kişilerin mağazaları vardı. Avrupa'nın büyük mağazalarının İzmir şubelerine örnek olarak; Orosdi Back, au Louvre, au Pradis des Dames, Bon Marché ve Samatiraine belirtilebilir¹⁴.

Artan ticaret hacmi, kentlerin ve özellikle de İzmir'in yeni bir yönetim birimine sahip olmasını gerektiriyordu. Sayısı durmadan artan kent halkına yeni ve daha düzenli hizmetlerin sunulması zorunluluğunun yanısıra, ticareti denetlemek ve düzenlemek işleri de, yeni bir temele göre daha ileri bir düzeyde örgütlenmeliydi. Çeşitli uluslara mensup tüccarlar arasındaki ilişkilerin ise, eskiden kalma yöntemlerle düzenlenemeyeceği açıkça ortaya çıkmıştı. Bu nedenle yabancı tüccarların başını çeken İngiliz tüccarları 1860 yılından itibaren hükümete dilekçeler vermeye ve "İzmir'de de İstanbul modeline uygun kurulmuş bir belediye örgütü" istemeye başladılar. İzmir'de kurulmuş ve işleyen bir belediye örgütünün bulunmasına karşın yabancılar ve azınlıklar, belediye meclisinde dinsel kuruluş temsilcileri dışında temsil edilmiyorlardı.

1864'de İzmir belediye örgütü, yabancı ve azınlıkların istekleri yönünde yeniden düzenlenmiştir. Bu yıldan sonra özellikle İngiliz tüccarları, Belediye Meclisi'nde daha da fazla söz sahibi olmak yolunda çaba harcamaya devam ettiler. Bu arada, İzmir Ticaret Mahkemesi'nin üç üyesinden birini kendi aralarından seçme ayrıcalığını kazandılar¹⁵.

1867'de yabancılar toprak mülkiyeti hakkının tanınmasından sonra İzmir yöresindeki önemli gelişmelerden biri, yabancı sermayedarların büyük miktarlarda toprak satın alarak kapitalist çiftlikler kur-

¹⁴ Çınar Atay, *a.g.e.*, s. 29-30

¹⁵ Orhan Kurmuş, *a.g.e.*, s.71

maya girişmeleridir¹⁶. Fakat bu alanda isteklerine tam anlamıyla ulaşamayan ve tarihsel süreç içerisinde İzmir'e yerleşmiş bulunan yabancılar, gayrimenkul edinmenin haricinde özellikle çeşitli ticaret ve sanayi dallarında varlık göstermişlerdir.

İzmir'e Anadolu'da elde edilen pek çok ürün gelir yemiş çarşısından başlayarak gümrük dolaylarına kadar geniş bir alanı doldururdu. "... ve bu alanın içinde dünyanın her yerinden akın etmiş çeşitli kaynaklara bağlı yabancılarla gene dünyanın neresinden çıktıkları belli olmayan, ama öteden beri İzmir'de kurulu oldukları bilinen, ceplerinde değişik üstelik bir kaçar tane uyrukluk pasaportları ile sanki Frenkler ve bunların arasında Rumlar, Ermeniler ve özellikle Museviler'den oluşmuş bir mahşer kalabalığı kaynaşırdı. Bu ticaret savaş alanının kurbanları üreticiler, yararlananları ise yabancı ya da yarı yabancı soydan olanlar, seyircilerine gelince onlar Türkler'di¹⁷.

Anlaşmaların yabancılara sağlamış olduğu ayrıcalıklar, onlara İzmir'de de rahat bir ticari ortam hazırlamıştı. Fakat genellikle %3 olarak alınan gümrük resminin, gümrüklerde advolarem esası üzerinden alınması tüccarla gümrük memurları arasında anlaşmazlıklara neden olduğundan her maldan alınacak gümrük resmini saptayan tarifeler yapılıyordu. 1763'te yapılan böyle bir tarifeyi Halil Sahillioğlu bize tanıtmaktadır¹⁸. Bu tür fiyat listelerinin diğer yerlerdeki yetkililere de gönderildiği Hicri 19 Şevval 1240 (6 Haziran 1240) tarihli bir belgeden açıkça anlaşılmaktadır¹⁹.

¹⁶ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, İstanbul 1988, s.222; Ancak toprağın görece bol ve emeğin görece kıt olduğu Batı Anadolu'da İngiliz sermaye sahipleri kurmak istedikleri büyük işletmeleri için gerekli işçileri kolayca sağlayamadılar. Kendi topraklarını işleyen ya da ortakçılık yapan köylüleri topraklarından koparamadılar. Bir süre sonra bu girişimlerinden vazgeçtiler. Bu projenin ve Anadolu'ya Avrupalı nüfus yerleştirmeyi amaçlayan diğer girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanması, Anadolu'nun toplumsal özellikleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Avrupalıların sömürge yönetimi kurabildikleri ülkelerde sömürge idareleri, gerektiğinde vergiler koyarak veya zor kullanarak varolan üretim ilişkilerini parçalamakta, kırsal alanlarda ücretli işçiler yaratabilmekteydi. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nda küçük üreticiler devletin mali temelini oluşturuyordu. Bu nedenle Osmanlı yöneticileri, İngiliz sermaye sahiplerinin baskılarına karşın köylü üreticileri, topraklarından koparmak için zor kullanmaya yanaşmamışlardır.

¹⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İstanbul 1987, s.164-165

¹⁸ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü", *1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, İzmir 1985, s.100, Halil Sahillioğlu, "1763'de İzmir Limanı İhracat Gümrüğü ve Tarifesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 8, İstanbul 1968, s.53-57

¹⁹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Cevdet Tasnifi-İktisat, nr.48; Müstemin tüccarlarının haricden Memalik-i Osmaniye'ye getirecekleri ve Memalik-i Osmaniye'den harice götürülecekleri emvalin kıymeti üzerinden yüzde üç hesabile gümrük resmi alınması lazım geldiğinden İstanbul Emtia Gümrüğü Emni İlhac İbrahim Saib Efendi ile Sardunya Maslahatgüzarı beyninde bilmuvafaka tanzim edilen fiyat tarifesinin gönderildiği hakkındaki tebliğ üzerine...

Hıristiyanlar'a tanınan imtiyazlar, devlet otoritesinin zayıfladığı zamanlarda onlar tarafından suistimal edilmiş, Frenk Mahallesi ve konsoloslar semti halkı ve onların gölgesinde çoğu yabancı bir devletin tebası olduğunu iddia eden Rumlar İzmir'de oldukça serbest bir şekilde yaşamışlardır. Bu durumda imtiyazsız olan Türkler'in ticari faaliyetlerde geri kalmış olmaları doğaldır. Şehir dışında yaşayan Türkler İzmir'in gıda maddeleri ihtiyacını karşılar ve çiftçilik, meyvecilik, çobanlık yaparken şehirdäkiler de doğramacılık, terzilik, işçilik vb. küçük zanaatlar ile uğraşırlardı. Rumların bir kısmı ziraatle ilgilenirken çoğu gemicilik ve ticaretle uğraşıyorlardı. Üst tabaka olarak nitelendirilebilecek bir kesim ise avukatlık, doktorluk ve eczacılık gibi meslekleri ellerinde bulunduruyorlardı.

Rumlar Avrupalılar'ı taklid etmeye çalışırken yaşam biçimlerinde şarklılığın da izlerini koruyorlardı. Doğu ticaretine Avrupalılar'dan daha iyi uyum sağladıklarından 19. yüzyılın ikinci yarısında ticaret alanındaki faaliyetlerini oldukça genişletmişlerdi.

Sayıları Rumlar'dan daha az olan Ermeniler de küçük ticaret alanında Türkler'den daha iyi durumdaydılar. Görünüşte Rumlar'dan çok Türkler'e benzeyen Ermeniler, İç Anadolu ile İran ticaretinin gelişmesiyle İzmir'e yerleşmişlerdi.

Çoğu İspanya Yahudileri (Safardın) olan İzmir Yahudileri de İzmir ticaretinde baştan beri önemli bir yere sahiptiler Tournefort'un belirttiğine göre 18. yüzyılın başında İzmir ticareti onların "tavassu-tunda" yapılıyordu. Tellalık ve komisyonculuk tekellerindeydi.

İzmir nüfusu içinde ticarete faal bir zümre de geçmiş yüzyıllarda İzmir'e yerleşen Levanten adı verilen tüccarlar grubuydu²⁰.

Kısaca İzmir'in kozmopolit ticaret hayatı, yabancı ve levanten tüccar ile Rum, Ermeni ve Yahudiler'in elindeydi. Avrupalı tüccarlar müslümanlar ile olan işlerini genellikle komisyonculuk, bankerlik, sarraflık gibi alanlarda da uzmanlaşan gayrimüslimler aracılığıyla yürütüyorlardı. Bu arada vurgulanması gereken bir nokta da gayrimüslim

²⁰ Besim Darkot, *a.g.y.* s.1249; Darkot, Levanten'i şöyle tanımlamıştır: "Levanten adı kendilerine sadece katolik diyen Rumca, Fransızca veya İtalyanca konuşan bir tüccar zümreye verilmekteydi." Levanten ya da Levantin kavramını tam anlamıyla tanımlayabilmek için çerçeveyi oldukça geniş tutmak gerekiyor. Çünkü "Levanten" in göreceli bir kavram olduğu anlaşılmaktadır.

tebaa arasında ticaretle zenginleşenlerin Avrupa tüccarı karşısında haksız bir rekabetle karşı karşıya bulunmalarıydı. Ancak konsoloslarla anlaşarak onların himayesine giriyor böylece kapitülasyonlardan yararlanarak vergiden kaçıyorlardı. 18. yüzyıl sonlarında iyice artan bu suistimali III.Selim sona erdirmek istemişti. Beratlı tüccar olarak adlandırılan ve ayrıcalıklarını kaybetmek istemeyen bu insanların durumu III.Selim tarafından en son "Avrupa Tüccarı" denen bir statüye bağlanmıştı., Böylece bu kişiler Avrupalı tüccarın sahip olduğu ayrıcalıkları elde ederek ticaretlerini sürdürdüler. Bunlar arasında Avrupa merkezleriyle doğrudan ticaret yapabilecek duruma gelenler vardı. Bu durum İngiliz, Fransız, Alman, Avusturyalı yani yabancı-Levanten tüccarı rahatsız ediyordu. Zaman zaman anlaşmazlıklara düşüyor fakat bazı konularda onlara muhtaç olduklarından Osmanlı Devleti'ne karşı bunları korumaktan vazgeçemiyorlardı²¹. Rumlar'ın İngilizler'le ve diğer Avrupalılar'a kurdukları dostane ilişkilere rağmen, bazı Avrupalı yazarlar Rumlar'ı sadakatsiz, güvenilmez olarak değerlendirmektedir. Çünkü bu iyi ilişkiler, maddi çıkarlar sözkonusu olunca bozulmaktadır²².

19. Yüzyılın sonlarında İzmir'de isim yapmış ve Avrupa ile de bağlantısı olan tüccarlar şunlardır²³.

<u>Adı:</u>	<u>Ticarethanelerinin Bulunduğu yer</u>
Şarl Whittall ve şürekası	Frenk Mahallesinde Whittall Frenkhanesinde
Alyotti Kardeşler	Rıhtım üzerinde
Piyer Alyotti	Küçük Vezir Hanı
Con Buskovich	Rıhtımın yan caddesi
Deval Kifre	Rıhtım üzerinde
Barry Kardeşler	Halkalıkapıda Sofyanbolu Ferhanesi
Paterson ve şürekası	Üçyol ağzında
Con Honişr	İngiliz İskelesi'nde Honişr Ferhanesi

²¹ Ali İhsan Bağış, "Osmanlı Ekonomisinde Ticaret Sektörünün Görünümü Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim Tebaanın İzmir Ticaretindeki Yeri ve Önemi", *1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, İzmir 1985, s.54.

²² H.Siren Bora, *İzmir Sancağı'nda Rumlar (1908-1912)*, DEÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988, s.57.

²³ *Aydın Vilayeti Salnamest (1312) s.191-193*

<u>Adı:</u>	<u>Ticarethanelerinin Bulunduğu yer</u>
Salzani ve şürekası	Honişr Ferhanesi
Riz (Rees)	Yuanoğlu
Daponte	Eske Gümrük civarı
A.Bon ve şürekası	Rıhtım üzerinde
Blum Kardeşler	Barry Ferhanesi
Kozinir Oğulları	Kozinir Ferhanesi
Frederik Patrice Kompani	Alyotti Ferhanesi
Jakop Baladur ve şürekası	Halim Ağa Çarşısı
Fratel Alyotti ve Oğulları	Rıhtım üzerinde
S.Milh	Tuzla Hanı
Lahen Bahn	Baladur Ferhanesi
Coani Fondre	Rıhtım üzerinde
Frederik Fiadev	Yuanoğlu Hanı

1885'de kurulan ve elbette İzmir ticareti açısından önemi büyük olan İzmir Ticaret Odası'nın yönetim kurulu ise, uzun süre İzmir'de yaşayan etnik grupların temsilcilerinden oluşuyor ve bu özelliği ile de İzmir'in kozmopolit yapısını yansıtıyordu. Bu durum 1908'de İttihat ve Terakki hareketinden sonra "Milli İktisat Politikası"na kadar devam etmiştir.

1890'lı yıllarda Ticaret Odası aşağıdaki kişilerden oluşuyordu:

Reis-i evvel:Gukas İsayan Efendi
 Karabet Efendi Arabyan
 Yemişçizade Kadri Bey
 Bogos Varanyan
 Karabet Efendi Zakiyan
 Zahariye Kökbaşoğlu
 Reis-i sani Miralayzade Bey
 Yorgi Akkaşoğlu
 Mösyö Kasbar Barry
 Kostaki Efendi Hacı Yorgi
 Haym Bulako Efendi
 Milasava
 Başkatip Agop Efendi İstanbulluyan²⁴.

²⁴ Ali İhsan Bağış, a.g.y. s.54

1838 Ticaret Anlaşması sonrasında artan ticaret hacmi karşısında İzmir'de çeşitli devletlere ait sigorta şirketlerinin sayıları da çoğalmıştır. 1890'da İzmir'de 44 sigorta faaliyetini sürdürüyordu. Bunların 22'si İngiliz, 5'i Fransız, 12'si Alman, 3'ü Avusturya, 2'si İsviçre sigorta şirketi idi²⁴.

Kozmopolit bir kenti ele alırken değinilmesi gereken en önemli konulardan biri de elbette ki nüfus ve konuşulan dil değerleridir. İzmir'in nüfusunun 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla arttığı sanılmaktadır. 19. yüzyılın rakamları ise İzmir nüfusunu genellikle 100.000'in üzerinde gösterir fakat bu nüfusu oluşturan unsurların sayı ve oranları birbirinden büyük farklılıklar gösterir. Yüzyılın birinci yarısında bütün kaynaklar Türkler'in sayısını diğer unsurlara göre yüksek olarak kaydederken, yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerli kaynaklar, Türk nüfusunun oranını %50 hatta daha fazla gösterir. Fakat Avrupa kaynaklarında, gittikçe artan genel nüfus içerisinde Türk-müslüman sayısı yarıya hatta 1/4'e kadar düşürülür²⁵. 1895 tarihli Aydın Vilayeti Salmamesi'nde 51.520'si yabancı tebaadan olmak üzere İzmir'in nüfusu 207.808 olarak belirtilmiştir.

Tarihsel ve sosyo-ekonomik gelişmelere bağlı olarak İzmir'in ticaret hayatında konuşulan dil de zamanla değişmiştir. Önceleri bu alandaki ortak dil, esas unsurlarını İtalyanca'nın oluşturduğu Lingua Franca idi. Sonraları İtalyanca'nın gerilemesine karşın Fransızca gelişme göstermiştir. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nı kadar olan yarım yüzyıllık dönem içerisinde Fransızca aydın kişiler arasında konuşulmakla beraber, ticaret dili Rumca olmuştur²⁶.

1872'de yayımlanan bir eserde İzmir'de hangi dilleri kaç kişinin konuştuğu şöyle belirtilmektedir:²⁷

Türkçe.....	100.000
Rumca.....	100.000
İtalyanca veya İspanyolca.....	30.000
(Başlıca Venedik ve Napolitan lehçesiyle)	
Fransızca (Başlıca Provençal lehçesiyle).....	20.000
İngilizce.....	12.000
Arapça.....	10.000
İspanyolca ve İtalyanca.....	12.000

²⁵ Bkz. Besim Darkot, *a.g.y.* s.1248.

²⁶ Besim Darkot, *a.g.y.* s.1246.

²⁷ Bkz. John Murray, *Handbook For Travellers in Turkey in Asia*, London 1872, s.269.

Yüzyıllardır canlı bir ticaret merkezi olmasından dolayı kozmopolitleşen İzmir'in, üzerinde durduğumuz bu yapısı, bir güvenlik sorununu da beraberinde getirmiştir.

Bu durum devlet merkezince de bilindiğinden Tanzimat'ın ilanından kısa bir süre sonra, "İzmir'de milel-i muhtelifenin kesretini cihetiyle emr-i muhafaza zımında bir tabur asakir-i nizamiye tayin ve irsaline ve teferruat-ı sairesine dair" irade çıkarılmıştır²⁸.

İzmir basınıının ve bazı arşiv belgelerinin incelenmesinden çıkardığımız sonuç, İzmir'de ortaya çıkan güvenliği bozucu olayların sorumlusunun genellikle yerli Rum ve Yunan uyruklu kişi ve çeteler olduğudur.

Bu çetelerden bazılarının özellikle şehrin yabancı kökenli zengin tüccar ailelerinden kişileri kaçıarak yüksek fidye isteğinde buldukları görülmektedir. Bu duruuumlarda yerel yetkililerle hükümet arasında uzun yazışmalar olmakta belli ki kapitülasyonların güvencesindeki yabancı-levanten tüccar ailelerine yönelik bu eylemler yetkilileri oldukça rahatsız etmektedir. Bu olaylardan bazılarını sırasıyla değinmek istersek;

1886'da İzmir'i ziyaret eden Laveleye'nin aktardığına göre eşkiyalar, Bay Charmand (c.a.d. Charnaud)ı kaçırmışlar ve 1000 sterlin karşılığında serbest bırakmışlardır. Laveleye, bu paranın ödendiğini ve hiç bir yerde güvenlik olmadığını belirtiyor²⁹.

Diğer bir örnek, 24 Eylül 1887'de İngiliz uyruklu Mösyö Wilkinson'un iki oğlu ile akrabası Mösyö Rişard Whittall'in çocuğu eşkiyalarca dağa kaldırılmış ve yüksek miktarda fidye istenmiştir. Eşkiyaların takibine yetkililerce başlandığı halde kaçırılan kişilerin yakınlarının, bununla tatmin olmayarak kişisel girişimlerde bulunmaları İzmir'de güvenlik sorunuyla birlikte devlet otoritesinin uğradığı zaafı ortaya koymaktadır. Söz konusu olay ile ilgili olarak basında yer alan bir yazı şöyledir ; "Dağa kaldırılanlardan birinin babası olan Mösyö Rişard

²⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-Dahiliye, nr.577, 21 c.1257

²⁹ Livio Missir, *L'Europe Avant L'Europe: Voyages Belges en Orient de ma Bibliothèque (XIXe siècle)*, Collection "Inedit", Brüksel 1979, s.90; Emile de Laveleye-La péninsule des Balkans, Vienne, Croatie, Banie, Serbie, Bugarie, Roumélie, Turquie, Roumanie- Lib. Europ. C.Muquardt, Brüksel 1886.

Whittall İstanbul'da yayınlanan "Tercüman-ı Ahval" ve "Tarık"e gönderdiği mektupta; eşkiyaların takibini kendisinin yaptığını belirtmiştir. Mösyö Rişard Whittall'ın yaptığının doğru olmadığını belirtiriz³⁰.

Hükümetten Aydın Vilayetine çekilen (28 Eylül 1303) 11 Ekim 1887 tarihli bir telgrafta, "İzmir'de bazı İngilizleri dağa kaldıran eşkiyadan derdest edilen bir nefer ile iki kılavuz hakkında adliyece lazım gelen mecazatın pek az bir zaman içinde tayiniyle neticesinin iş'arı ba irade-i seniye tevcih olunur" denmektedir³¹.

Buna benzer başka bir olay (1314) 1895'te tekrarlanmıştır. Yıldız Arşivi Sadrazam Kamil Paşa Evrakı arasında rastladığımız, Mösyö Whittall'ın oğlunun dağa kaldırılışı, fidye isteği ve eşkiyaların takibiyle ilgili şifreli telgraf ve diğer yazışmalardan³² anlaşıldığına göre hükümet gelişmeleri izlemekte ve gerekli tedbirlerin alınmasına çalışmaktadır. Fakat bu arada konsolosların tutumu dikkate alınacak olursa bir alan ve sorumluluk çatışması hissedilmektedir.

³⁰ Yılmaz Gülcan, *Hizmet Gazetesine Göre İzmir (1886-1887)*, EÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Tezi, İzmir 1981, s.15-16

³¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, B.E.O. Aydın tel.-gider-defteri, No=293, Numara=22.

³² *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Yıldız Esas Evrak-ı Sadrazam Kanmıl Paşa Evrakına Ek, nr.86/8-777:Ekte verilmiştir.

EKLER

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı-Sadrızam Kamil Paşa Evrakına Ek, nr. 86/8-777;

Aydın Vilayeti

Mektubi Kalemî

Mabeyn-i Hümayun-u Mülukane Baş Kitabet-i Aliyesine

İzmir'de İngiliz tüccar-ı muteberanından Mösyö Whittall'in oğlu eşkiya tarafından dağa kaldırıldığı rivayeti üzerine dünkü gün polis vasıtasıyla Led-el istifham ve Whittall vaki hali izhar etmiş ise de muahhiren kendisi gelib, geçen Cumartesi akşamı İzmir'de bulunan oğlu nısf-ül leylden sonra bazı kadınlar ile arabaya rakıben Birunabad'a giderlerken biri Rum üçü Arnavud kıyafetinde dörk şaki oğlunu alıb götürdüklerini ve istedikleri bin beş yüz lira ferdası gün tayin ettikleri mahalle göndermiş olduğu halde eşkiya görünmediklerini ve hala oğlunun hayat ve mematından bir haber alınmadığını ifade eylemesi üzerine bu vak'anın vaktiyle hükümete haber verilmemesinden dolayı beyan-ı teessüfle beraber eşkiyanın mahall-i mevcudlarının tahkikiyle esirin tahlisi ve eşkiyanın takib ve derdesti tedabirine şüru' olunarak esirin sıhhatte olduğu bu gece babasına gelen mektubdan anlaşılmuş ise de mahall-i vücudu malum olmayarak taharriyata devam olunmakda olduğu maruzdur. 13 Teşrin-i Sani 314

Aydın Vilayeti

Metubi Kalemî

Telgraf

Mabeyn-i Hümayun-u Mülukane Baş Kitabet-i Aliyesine

C.13 Teşrin-i Sani 314. Şakilerin buldukları mahal anlaşılub havalisinde bazan geçidler ile nıkat-ı lazime jandarmalar tarafından tutulmuş ve esirin halası için pederi ile eşkiya beyninde muharebeye meydan verilmiş olduğundan karıben muvaffakiyet haberine intizar olunmaktadır. Bundan bir buçuk mah mukaddem yine İzmir'e karib Buca kariyesinde muteberandan birinin oğlu yerli dört şaki tarafından

kaldırılması üzerine ittihaz-ı tedabir-i lamize ile saye-i şaibeden çend gün zarfında bila fidye çocuk kurtarılmış ve şakilerden ikisi ele geçirilmiş idi. Buna ve emsali vukuatda meşhud olan icraata nazaran saye-i kudretvaye-i hazret-i padişahi vilayetce vazife-i hükümetin icrasında ihmal olunacağından İngilizler emin oldukları cihetle, vaka-i hazıra üzerine İngiliz Konsolosu hala, tercüman vasıtasıyla hükümete bir haber bile göndermemiştir.

Mamafih buraca esbab-ı inzibatıyenin noksanı cümlelerin malumu olup kırk kaza kır yedi nahiyeyi ve bir miyon altıyüzbün nüfusu havi olan bu vilayetde maakomiser yüzotuzbir nefer polis bulunub ecnas-ı muhtelifeden üçyüzbün nüfusu hamil olan izmir şehri yalnız elli nefer polis ve yirmi komiserin idaresine kalarak bu işe hem mehakimin işlerine ve hem de temin-i inzibata kafi olmadığından vilayet mevcudunun ikiyüz nefere iblağı bildefaat Dahiliye Nezaret-i Celilesine yazılıb muvafakat cevabı alınmamış ve jandarmaların hali ise evvelce 1 Teşrin-i Sani 314 tarihli telgrafname-i acizleriyle arz-ı atabe-i ulya kılınmıştır. Ol babda. 14 Teşrin-i Sani 314

Aydın Vilayeti
Mektubi Kalemî
Şifre

Mabeyn-i Hümayun Cenab-ı Mülukane Baş Kitabet-i Aliyesine

Saye-i kudretvaye-i hazret-i padişahide esir şimdi salimen tahlis olunarak Biruunabad'a muvasalat eylediği haberi alınmağla şakilerin derdestine müheyya olan takib kolları heman hareket etdirildiği maruzdur. 14 Teşrin-i Sani 314

Aydın Vilayeti
Mektubi Kalemî

Mabeyn-i Hümayun-u Mülukane Baş Kitabından Mevrud 15 Teşrin-i Sani 314 Tarihli ve Şifreli Telgrafname Hallidir.

Müstaceldir.

C.Esirin tahlisi mucib-i memnumiyet-i seniyye-i mülukane olmuştur. Şakilerin behemehal derdestleriyle emsale ibret-i müessire olacak suretde haklarında ittihaz karar olunması ve bir de otuz kırk sene evvel bu gibi şeyler işidilir ve İtalya'da arasıra vuku-u yafte olur ise de matluub-u ali-i mülukane bunların memalik-i mahrusa-i şahanede asla vukua gelememesi merkezinde olduğuna göre ibac-ı halin ifası şerefsudur buyurulan irade-i seniye-i cenab-ı hilafetpenahi tebliğ olunur. Ol babda. 15 Teşrin-i Sani 314

Serkatib-i Hazret-i Şehriyari

Tahsin